

Hadîslerde Geçen “Sultan” Kelimesine Dair

Yavuz KÖKTAŞ*

Giriş yerine

Neden “*sultan*” kelimesi? Aslında bir başka kelime de olabilirdi. Çünkü amacım sırf *sultan* kelimesinin geçtiği hadisleri ve sıhhatlerini incelemek değil. Maksadım hadîste geçen kelimelere semantik metodu uygulayarak onlarda vaki olabilecek hatalara, ravi tasarruflarına dikkat çekmektir. Bu bir anlamda metin tenkididir de. Semantik metot yeni icad edilmiş bir şey de değildir. Hadîs tenkit kriterleri içerisinde “Peygamberimiz devrinde bilinmeyen şeylerin hadîslerde vaki olması onun mevzu olduğunun alametidir” şeklinde bir ilkeden bahsedilir. Her ne kadar bu ilkede “mevzu hadîsleri tanıma alametinden” bahsediliyorsa da bunu onlarla sınırlamak söz konusu değildir. Pekâla sahih hadîsler içinde de buna uyan hususlar bulunabilir. Bu durumda sahih hadîslere teknik olarak “mevzu” demenin bir anlamı yoktur. Ancak sahih hadîsin bu şekilde bir illet barındırdığı da kesin demektir. Fakat illetin her zaman reddedilen bir şey olduğu zannedilmemelidir. Zira illet kâdih olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrılır. Doğrusu burada bahis konu edilecek hadîsler de kâdih olmayan, yani sıhhati zedelemeyen illeti ilgilendirmektedir. En sonunda bu hususa değineceğiz.

Semantik metot nedir? Kısaca kelimelerin anlam tarihini incelemektir. Kelimenin tarih içerisinde kazandığı anlamları araştırıp anlam kaymalarını, anlam genişlemelerini, anlam daralmalarını ortaya koymaktır. Hadîsler söz konusu olduğunda semantik metodu iki şekilde uygulamak mümkündür:

1. Hadîste geçen kelimenin Hz. Peygamber döneminde var olup olmadığını, kullanılıp kullanılmadığını araştırmak. Mesela Mushaf kelimesi... Bazı rivayetlerde Mushaf kelimesi geçer. Ancak bu kelime Hz. Peygamber

hayattayken kullanılmıyordur. Mesela Kaderiye, Mürcie fırkaları... Bu fırkalar da Peygamberimiz hayattayken bilinmiyor. Aynı şekilde bazı şehir adları.. Şüphesiz bazı şehirler Hz. Peygamber’den çok sonra kurulmuştur. Bu şehir adlarının hadîste geçmesi onun sahih olmadığına göstergesidir.

2. Hadîste geçen kelime Hz. Peygamber döneminde kullanılıyor olabilir. Fakat bu kelimenin Hz. Peygamber döneminde kullanıldığı anlam başkadır, sonradan kazandığı anlam başkadır. Sonradan ortaya çıkan anlamıyla hadîsi anlarsak ortaya bir çelişki çıkar. Çünkü Peygamberimiz döneminde bu anlam bilinmemektedir. Burada bahis konusu edeceğimiz “*sultan*” kelimesi de işte bu hususla alakalıdır.

Sultan kelimesinin hadîslerde nasıl kullanıldığını görmeden önce Kur’an’da nasıl geçtiğini ve tarihte nasıl kullanılmaya başlandığını görelim.

Kur’an’da “sultan”

Sultan kelimesi Kur’an’da otuz yedi yerde geçmektedir. Soyut anlamda kullanılmış olup siyasi bir içeriğe sahip değildir. Herhangi bir kişi böyle bir unvanla anılmamıştır. Genel olarak iki anlamda kullanılır:

1. Güç, kuvvet ve otorite

“İş olup bitince şeytan şöyle dedi: "Doğrusu Allah size gerçek bir söz vermişti. Ben de size söz vermiştim, ama sonra caydım. Esasen sizi zorlayacak bir *sultan*'ım (gücüm) yoktu. Sadece çağırdım, siz de geldiniz. Öyleyse beni değil, kendinizi kınayın” (İbrahim, 22)

“Doğrusu benim mü'min kullarım üstünde senin bir *sultan*ın (hakimiyetin) olamaz. Rabbin vekil olarak yeter”. (İsra, 65)

“And olsun ki İblis, onlar hakkındaki görüşünü doğru çıkartmış, inanılardan bir topluluk dışında hepsi ona uymuşlardı. Oysa İblis'in onlar üstünde bir *sultan*ı (nüfuzu) yoktu”. (Sebe, 20-21)

“De ki: Rabbim! Beni sokacağın yere hoşnutluk ve esenlikle sok. Çıkacağın yerden de esenlikle çıkar. Katından beni destekleyecek bir *sultan* (güç) ver”. (İsra, 80)

“Malım bana fayda vermedi. *Sultan*ım (gücüm) da kalmadı”. (Hakka, 28-29)

* Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Doç. Dr.)

2. Burhan ve delil

“Süleyman kuşları araştırarak şöyle dedi: Hüdhdü’ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? Bana apaçık bir *sultan* (delil) getirmelidir. Yoksa onu, ya şiddetli bir azaba uğrattırım, yahut keserim”. (Neml, 20-21)

“And olsun ki Musa’yı Firavun ve erkânına mucizelerimizle ve apaçık bir *sultan* (delil, kanıt) ile gönderdi”. (Hud, 96-97)

“Allah'a koştuğunuz ortaklardan nasıl korkarım? Oysa siz, Allah'ın hakkında size bir *sultan* (delil) indirmediği bir şeyi ona ortak koştuktan korkmuyorsunuz”. (En’am, 81)

“Yoksa onlara ortak koşmalarını söyleyen bir *sultan* (delil) mı indirdik?” (Rum, 35)

Görüldüğü gibi âyetlerde *sultan* siyasî bir unvan veya muhtevayı ifade edecek şekilde kullanılmamıştır. *Sultan* soyut olarak güç ve otoriteyi ifade etmektedir. Sonradan kazandığı anlam itibarıyla *sultan* kelimesi güç ve otoritenin temsil edildiği siyasî bir kişiyi, siyasî bir yapıyı işaret etmektedir.

Tarihte “sultan”

Hz. Peygamber ve ardından ashab dönemine baktığımızda siyasî anlamda şu unvanların bilindiğini ve kullanıldığını görüyoruz:

Yemen meliki için	: Tubba’
İran meliki için	: Kisra
Bizans kralı için	: Kayser
Sebe yöneticisi için	: Melike (melik)
Müslüman yöneticiler için	: Emîr
	Emîru’l-mü’minin
	Halife
	İmam

Konuyla ilgili olarak Nevevî’nin *el-Ezkâr*’ında sunduğu bilgiler oldukça aydınlatıcıdır: “Müslümanların yöneticisine Halifetullah demek uygun değildir; ona Halife, Halifetu Resûlillah ve Emiru’l-mü’minin denir. Beğavî’nin, *Şerhu’s-sünne*’de ifade ettiğine göre müslümanların başındakine Emiru’l-mü’minin ve Halife demekte bir sakınca yoktur. Her ne kadar bu adil imamların geleneğine muhalif ise de zararı yoktur. Çünkü Müslümanlara emir verme yetkisi var, Müslümanların da ona itaat mecburiyetleri var. Beğavî şöyle demiştir: Ona Halife denir, çünkü o, kendisinden öncekinin

halefidir, onun yerine geçmiştir. Hz. Adem ve Davud’dan başka kimseye Halifetullah denmez... Kendisine ilk defa Emiru’l-mü’minin denen Hz. Ömer’dir. Bunda ilim adamları arasında ihtilaf yoktur. Daha önce de Hz. Ebu Bekir’e Halifetu Resûlillah denilmişti”. (İstanbul, 2005, s. 517)

İbn Hacer el-Heytemî’nin naklettiği şu olay siyasî kavramların gelişim tarihine -bir açıdan da olsa- ışık tutuyor: “Hz. Ebu Bekir Halifetu Resulillah; Hz. Ömer ise Halifetu Halifeti Resûlillah diye anılırdı. Hz. Ömer bunun uzun olduğunu düşündü. Ashab şöyle dedi: ‘Hayır, lakin seni biz başımıza emir tayin ettik’. Hz. Ömer bunun üzerine ‘evet, sizler de mü’minlersiniz. Ben de sizin emirinizim’ dedi. Böylece Emiru’l-mü’minin diye anılmaya başlandı”. (*es-Savaiku’l-muhrika*, İstanbul, 1990, s. 90) Buradan ashabın siyasî durumu ifade edecek bir kavram arayışında olduğu anlaşılıyor. Bunlar içinde *sultan* yok. Halife ve emir kelimeleri ön plana çıkıyor.

Şimdi *sultan* kelimesinin siyasî gelişimini bir de Bernard Lewis’ten takip edelim: “*Sultan* Arapça’da otorite veya hükümet anlamlarına gelen soyut bir isimdir. Başlangıçta sadece soyut manada kullanılmış ve kişilere asla böyle bir unvan verilmemişti. Hatta daha sonraları kişiler için yaygın olarak kullanıldığında bile bazen halâ soyut manada olduğunu görürüz. İlk etapta daha çok gayr-i resmi bir tarzda bakanlar valiler ve diğer önemli şahıslar için kullanılmıştır. Tesadüfe bakın ki, bu da siyasî dilde soyut mana ifade eden kelimeleri egemenlik bildiren şahsî unvanlar haline dönüştürme eğilimine bir örnek teşkil etmektedir. *Sultan* unvanının ilk olarak halife Harun Reşid tarafından vezirine verildiği söylenir. Bu şüphelidir. Ama imkânsız da değildir. Ara sıra Abbasî ve Fatimî halifelerinin de kullandığı olmuştur. 10. yy’a kadar gayr-i resmi manada bağımsız hükümdarlar ve nüfuzlu kimseler için onları halâ merkezi iktidarın etkin otoritesine tabi olanlardan ayırmak amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Şiirlerde, mektuplarda ve tarihî hikâyelerde bu tür kullanıma bir çok atıflar yapılmıştır, fakat *sultanın* kişisel bir unvan olarak kullanıldığı sikkeler ya da fermanlar yoktur. Bundan da açıkça anlaşılacağı gibi o dönemlerde bu terim halâ resmi bir nitelik kazanmamıştır. 11. yy’da Büyük Selçuklular olarak bilinen Türk hanedanı tarafından ana unvan olarak benimsendiğinde resmileşmiştir”. (*İslam’ın Siyasal Dili*, Kayseri, 1992, s. 80)

Ahmet Güner’in şu ifadeleri Abbasî döneminde *sultan*, emiru’l-mü’minin, imam kelimelerinin birlikte kullanıldığını ortaya koyuyor. Bu durum kelimelerin siyasî bir unvana dönüşmesi ve kalıcılık kazanması noktasında o dönemin geçiş süreci yaşadığını gösteriyor: “Büveyhîler zamanında Abbasî halifesinin hukuken devlet başkanı ve İslam ümmetinin reisi olduğu kabul edilmiştir. Dönemin resmi belgelerinde açıkça ortaya koyduğu gibi o, “*sultan*”, “emiru’l-mü’minin” ve “imam” olarak her türlü dinî ve dünyevî yetkiyi elinde bulundurmaktadır. Tüm Büveyhî topraklarındaki camilerde okunan Cuma hutbelerinde ve Buveyhî sikkelerinde halifenin adına yer verilmiştir”. (“Maverdî’nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış I”, *DEÜİFD*. (2002) XVI, s. 11)

Fuad Salih es-Seyyid İslam tarihinde ilkleri kaleme aldığı eserinde şu bilgilere yer vermiştir: “Muaviye ‘Ben (Müslüman) meliklerin ilkiyim’ demiştir. (s. 26) Halifetu Resûlillah olarak ilk isimlenen Hz. Ebu Bekir’dir. (s. 282) Emiru’l-mü’minin olarak ilk isimlenen Hz. Ömer’dir. (s. 288) İslam’da *sultan* lakabıyla lakaplanan ilk kimse Mahmud b. Sebektekin et-Türkî el-Ğaznevî (ö. 421)’dir. (s. 301) Mısır meliklerinden *sultan* lakabıyla lakaplanan ilk kimse Selahaddin Eyyubî’dir. (s. 301)”. (*Mu’cemu’l-evâil*, Beyrut, 1992)

Vecdi Akyüz hilafetin saltanata dönüşümünü incelediği eserinde Emevîler devri siyasî terminolojisini ortaya koymuştur. Buna göre yaygın olarak kullanılan terim emîru’l-mü’minindir. Çok fazla olmasa da halîfe, halîfetullah, halîfetu rabbi’l-alemin, raî, imam, imamu’l-müslimin, emînullah ve melik terimleri de siyasî unvan olarak kullanılmıştır. (*Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul, 1991, s. 116-118)

Görüldüğü gibi *sultan* sözcüğü, Peygamberimiz döneminde, ilk dört halife devrinde ve hatta Emevîler döneminde siyasî unvan olarak kullanılmamıştır. *Sultan* kelimesinin siyasî anlam kazanarak kullanılmaya başlaması, çok sonraları özellikle Abbasiler döneminde gerçekleşmiştir. (Vecdi Akyüz, *Kur’an’da Siyasi Kavramlar*, s. 140)

Bununla birlikte Suyutî’nin *Tarihu hulefa*’sında (Mısır, 1952) dikkat çekici rivayetlerin olduğunu görüyoruz. Mesela Abbasî yöneticilerinden Mansur şöyle der: “Halifeler dördtür: Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali. Melikler de dört kişidir: Muaviye, Abdulmelik, Hişam ve ben”. (s. 263) Yine Mansur Arafat’ta bir hutbesinde insanlara şöyle seslenmiştir: “Ey insanlar!

Ben ancak yeryüzünde Allah’ın *sultanıyım*. Ben sizi O’nun tevfiğiyle, yol göstermesiyle idare ediyorum...” (s. 263) Bu ifadeler halkın bey’atıyla seçilme, halktan güç alma döneminin bittiğini, iktidarın Allah ile irtibatının kurulduğunu, iktidara nasıl gelirse gelinsin önemli olmadığını gösteriyor. Yönetici nasıl seçilirse seçilsin artık o Allah’ın gücünü, otoritesini temsil ediyor. Bu durum, ona mutlak itaati gerekli kılıyor. Aynı Mansur’un bu sefer *sultan* ile halife arasında yaptığı şu ayırım oldukça önemlidir: “Halifeye ancak takva yaraşır; *sultana* ancak itaat yaraşır; halka da ancak adalet yaraşır (yani bunlar onlar için uygundur, bunları onlar ancak ıslah eder). (s. 264) Buradan hilafet ile melikliğin ve buna benzeyen *sultanlığın* farklı şeyler olduğu anlaşılıyor. Bu durum ayrıca meliklik ve *sultanlığın* güce, zora ve otoriteye dayandığını gösteriyor. Bununla birlikte *sultan* kelimesi bu dönemde siyasî bir unvan olarak tam yerleşmiş değildir. Zira halk ve alimler yöneticilerine “emiru’l-mü’minin” demeye devam etmektedir. (s. 264) Şu rivayet ise *sultan* kelimesinin kullanılması açısından kayda değerdir: Mansur, yönetimin başına geçip bir takım uygulamalarda bulununca arkadaşları Abdurrahman b. Ziyad’a sorar: “Beni Ümeyye’nin *sultanına* göre benim *sultanım* nasıl?”. Abdurrahman şöyle cevap verir: Onların *sultanında* hiçbir zulüm görmedim, fakat senin *sultanında* gördüm”. (s. 268) Burada *sultan* saltanat, güç, otorite anlamındadır. Görüldüğü gibi *sultan* kelimesi Abbasîlerin ilk döneminde bile siyasî bir unvan, siyasî bir lakap olarak kullanılmamıştır. Sadece devlet başkanının güç ve otoritesine işaret etmektedir. Ancak bu yöne doğru bir gidiş açıkça görülüyor. Harun Reşid ise daha ziyade emiru’l-mü’minin olarak anılmıştır. Rum tekfuruna yazdığı mektupta “Mü’minlerin emiri Harun’dan Rum köpeği tekfura!” şeklinde bir üslup kullanmıştır. Daha sonraları yönetimler için saltanat kelimesi bile kullanılmaya başlanacaktır. Mesela Mes’udî, İbn Abbas için “Abdulmelik b. Mervan’ın *saltanatı* dönemimde öldü” diyecektir. (*Murucu’z-zeheb*, Kahire, 1963, IV, 108) Şüphesiz Abdulmelik zamanında *sultan*, hele saltanat kelimesi hiç kullanılmıyordu. Ama zamanla bunlar da kullanılmaya başlanmış oluyor. Bir anlamda hilafet yerine saltanat kelimesi geçiyordu.

Hadislerde “sultan”

Şimdi bu tarihi bilgileri göz önünde bulundurarak hadislere bakalım. Hadislerde *sultan* kelimesi oldukça fazla geçmektedir. Derli toplu olarak

İbn Ebi Asım (ö. 287) *Kitabu's-sünne* (Elbani tahkiki, Beyrut, 1980) adlı eserinde “sultana sövmekten sakındırmak”, “sultana ikramda bulunmak, ona ihanetten sakınmak”, “Emiri desteklemek” ve “itaatle ilgili hadisler” başlıkları altında ilgili rivayetlere yer vermiştir. Suyutî'nin de konuyla ilgili bir eseri vardır. (*Mâ revahu'l-esatîn fi ademi'l-mecîi ile's-selâatîn*, Beyrut, 1992) Aslında bu hadisler çok daha detaylı araştırmaları gerektirmektedir. Ravilerin kimlikleri, yaşadıkları dönem, rivayetlerin kronolojisi vs. ama biz bu çalışma ile sadece meseleye dikkat çekmek ve ayrıntılı araştırmaları teşvik etmek istiyoruz. Bunları kaydederken bazı noktalara dikkat çekeceğiz.

1. “*Sultan* yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Ona nasihat eden (bağlı olan) hidayet bulur, onu aldatan sapıtır”. “Elbanî, bunu Ebu Nuaym'ın naklettiğini söyler, ona göre mevzudur. (*Silsiletu'l-ahâdisi'z-zaîfe*, I, 687) “*Sultana* sövmeyiniz, zira o Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir”. (Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, VI, 17; Ali Yardım, *Şihabu'l-ahbar Tercümesi*, s. 180) Elbanî'ye göre oldukça zayıf. (*Kitabu's-sünne*'nin tahkikinde, hd. no. 1013) Benzer bir şekilde Ebu Bekre'den nakledilen üç farklı rivayet vardır: “*Sultan* Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Ona ikram edene Allah da ikram eder; ona ihanet edene Allah da yüz üstü bırakır”. (Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, VI, 17); “Kim Allah'ın sultanına ihanet ederse Allah da ona yüz üstü bırakır” ve “Kim Allah'ın sultanının şerefini ta'zim ederse Allah da kıyamet günü onun şerefini ta'zim eder” (İbn Ebi Asım, *Kitabu's-sünne*, hd. no. 1018; 1025) Elbanî'ye göre bu üç rivayet birbirini destekledikleri için hasendir. (Bkz. *Kitabu's-sünne*'nin tahkikinde, hd. no. 1018; 1025)

2. “*Sultan* her mazlumun kendine sığındığı, Allah'ın gölgesidir”. (Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, II, 125; IV, 153) Bu iki rivayette *sultan* birer siyasî unvandır.

3. “Allah Kur'an'la engellemediğini (yasaklamadığını) *sultan* ile engeller”. Hz. Ömer ve Osman'dan mevkuf olarak nakledilmiştir. (Ahmed b. Abdulkerim el-Amirî, *el-Ciddu'l-hasîs fi beyan ima leyse bi-hadîs*, Beyrut, 1997, s. 60)

4. “Yeryüzündeki Allah'ın *sultanı* Kur'an ve Nebi'nin sünnetidir”. (Taberanî nakletmiştir. Ebu Muhammed el-Cezerî, dışında kalan raviler sahih ricalidir. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, V, 211) Burada *sultan* açıkça siyasî bir unvan değildir. Onun kullanımını da Kur'an'a uygundur.

5. “Bu iş, içlerinden on iki halife geçinceye kadar devam eder”. (Müslim, İmare, 5; Ebu Davud, Mehdî, 1) “On iki emir olacak”. (Buharî, Ahkam, 51; İbn Hanbel, Müsned, V, 99) Bu iki rivayette *sultan* kelimesi geçmiyor. Bunları kaydetmemim sebebi emir yerine halife veya halife yerine emir kullanılabilceğini göstermektir. Dolayısıyla *sultan* kelimesi de meşhur olunca, yaygın olarak kullanılmaya başlanınca yöneticinin vasfını bu kelimeyle karşılamakta bir beis görülmemiştir.

6. “Dilenmeler, tırmalamalardır, kişi onlarla yüzünde iz yapar. Dileyen yüzünü korur dileyen de korumaz. Ancak kişinin *sultan* sahibinden (yetki sahibinden) veya kaçınılmaz bir iş için (başkasından) istemesi hariç”. (Ebu Davud, Zekât, 26) Burada *sultan* değil, “*sultan* sahibi” ifadesine dikkat edilmelidir. Siyasî bir unvan değildir ve böyle kullanılması da mümkündür.

7. “Muhakkak ki ihtiyar müslümana, Kur'anı terk etmeyen ve yasaklarını çiğnemeyen Kur'anı hafızlarına ve adaletli *sultan* sahibine hürmet etmek, Allah'a saygıdandır”. (Ebu Davud, Edeb, 20)

8. “Peygamber (s.a.v) on şeyi yasakladı. Onlardan biri de şudur: *Sultan* sahibi (idareciler) dışındaki kimselerin yüzük takınmaları”. (Ebu Davud, Libas, 8; Nesaî, Zinet, 30)

9. “Hz. Peygamber'e *sultanın* mallarından soruldu. O, ‘istemedikçe ve onlarla övünmedikçe Allah'ın o mallardan sana verdiği senin malındır’. (İbn Hanbel, *Müsned*, V, 195; VI, 452) Hadisi zayıf olduğu belirtilmelidir.

10. “Ey muhacirler cemaati! Beş şey vardır ki onlarla muhtela olacağınız zaman (hiç bir hayır kalmaz). Ben onların size erişmesinden Allah'a sığınırım (O şeyler şunlardır) : ... Ve *sultanları* Allah'ın Kitabı ile amel etmeyip Allah'ın indirdiği hükümlerden işlerine geleni seçtikçe (yani diğer hükümleri uygulamadıkça) Allah onların azabını (fitne, fesadı) kendi aralarında kılar”. (İbn Mace, Fiten, 22)

11. “... Eğer velîler, (kadının nikâhını engelleyecek derecede evlendirme işinde) ihtilâfa düşerlerse artık *sultan*, hiç bir velîsi olmayanın velîsidir”. (Tirmizî, Nikâh, 14 (hadîs hasendir); İbn Mace, Nikâh, 15)

12. “Doğudan bir takım insanlar çıkacak ve mehdi için ortam hazırlayacaklar”. Ravi der ki: Mehdî'nin *sultanlığını* (hükümdarlığını) kastediyor. (İbn Mace, Fiten, 34) Hadîs zayıftır. Ravinin ifadesi ilginçtir. O dönemde *sultan* kelimesinin siyasî içerik kazandığı anlaşılıyor.

13. “Kimi hac yapmaktan; ortaya çıkan galib gelen bir ihtiyaç veya zalim bir *sultan*, yahut engelleyici bir hastalık menetmez de o, hac yapmamış olarak ölürse, ister yahudi olarak, isterse hıristiyan olarak ölsün!”. (Darimî, Menâsik, 2) Hadîs zayıftır.

14. Bir adam gelip Allah'ın Nebisi (a.s) 'den bir alacak veya bir hak talep etti de (yüce huzura münâsib olmayan kaba) bâzı sözler söyledi. Resûlullah (a.s)'in sahâbîleri o adamın haddini (fiil veya sözle) bildirmek istediler. Bunun üzerine Resûlullah (a.s) (sahâbîlerine hitaben): “Susunuz, bırakınız. Çünkü kişi borcunu ödeyinceye kadar alacak sahibinin onun üzerinde bir *sultanı* (nüfuzu, yâni edep çerçevesinde alacağını talep etme hakkı) vardır, buyurdu”. (İbn Mace, Sadakât, 17) Hadîs zayıftır. Ancak *sultan* kelimesinin kullanılması Kur'an ile uyum içindedir.

15. “En efdal cihad, zalim *sultanın* veya zalim emirin yanında adaleti söylemektir”. (Ebu Davud, Melahim, 17; Tirmizî, Fiten, 13) Bu hadîs konumuz açısından oldukça önemlidir. Raviler *sultan* ve emiri aynı manada kullanıyorlar.

16. “Bir kimse emîrinin bir şeyinden hoşlanmazsa buna sabretsin! Zira insanlardan hiç bir kimse yoktur ki, *sultana* bir karış karşı çıksın ve bu halde ölsün de câhiliye ölümü ile ölmüş olmasın!”. (Buharî, Fiten, 2; Müslim, İmaret, 56) Emîr ve *sultan* kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığını gösteren dikkat çekici bir örnektir. Buradan *sultan* ile emîr kastedildiği anlaşılıyor.

17. “Badiyede oturan sıkıntı içinde olur; Allah'ın zikrini bırakıp av peşinde koşan gafil olur; *sultana* yakınlığı artan hiçbir kul yoktur ki; Allah'tan uzaklığı artmasın”. (İbn Hanbel, Müsned, II, 371) Ebu Davud'da şöyle: “... *Sultanın* (kapısına) gelen kimse fitneye düşer”. (Edahî, 24; ayrıca bkz. Tirmizî, Fiten, 69) Burada *sultan* kelimesi olumsuz bir imaja sahiptir. İlk dönem için söylemek gerekirse, hilafet ve emirlik için bu olumsuz içerik yoktur. Hatta bazı hadîslerde “ileride bir takım emirlerin çıkacağı” (Tirmizî, Cum'a, 79) ifade edilerek bu olumsuz niteliklere asr-ı saadet sonrası yöneticilerin sahip olacağı hatırlatılmaktadır. Zayıf da olsa “Hilafet otuz senedir, ardından meliklik gelecektir” (Tirmizî, Fiten, 48) hadîsi de ilk döneme hilafet havasının yansıdığını, bunun *sultanlığa* veya melikliğe benzemediğini çağrıştırmaktadır. Bu durumda yukarıdaki hadîste sanki şu kastedilmektedir: “İleride bir takım emirler (halife vs.) çıkacaktır. İktidar olma

zihniyeti de değişecektir. Yöneticilere yaklaşmaya çalışan, Allah'tan uzaklaşacak; yöneticilerin kapısını aşındıran fitne ve sıkıntılara düşecektir. Siz dikkatli olun!”. Burada söz konusu olan emir vb. kelimeler dönemin kavramsal yapısına uygun olarak *sultan* şeklinde rivayet edilmiş olmalıdır.

18. “Kim yeryüzünde Allah'ın *sultanını* küçük görerek hakaret ederse Allah da o kimseyi küçük düşürecek”. (İbn Hanbel, Müsned, V, 42; Tirmizî, Fiten, 47 -hasen-garib) Burada bir siyasî kişilik kastedildiği açıktır. “Allah'ın Halifesi” tabirinin hoş görülmediğini daha önce görmüştük. Allah'ın *sultanı* tabiri uygun bir tabir midir? Allah'ın halifesi bile ilk dönemde kullanılmadığına göre Allah'ın *sultanı* kullanılmış olabilir mi? Hatta *sultan* unvanı bile kullanılmadığına göre Allah'ın *sultanı* kullanılmış olabilir mi? Bize göre bu durum oldukça zordur. O halde raviler halife, emir vb. tabirleri *sultan* ve dahi Allah'ın *sultanı* diyerek karşılamış olmalıydılar. Ayrıca burada daha önce aktardığımız Mansur'a ait “ben Allah'ın *sultanıyım*” şeklindeki ifade hatırlanmalıdır. Çok ayrıntılı incelemeleri gerektirmekle birlikte “Allah'ın *sultanı*” deyişinin tedavüle girmesi sebebiyle bu durumun hadîslere yansımış olabileceği söylenemez mi?

19. “Kim *sultanını* Allah'a isyan olan konularda teşvik ederse, onlara iterse Allah o kimsenin tuzağını kıyamet günü zayıflatacaktır”. (İbn Hanbel, Müsned, VI, 6) Hadîs hasendir.

20. Hz. Âişe şöyle demiştir: Kureyş'in Mahzûm soyundan olup da hırsızlık etmiş bulunan bir kadının durumu, Kureyş'e hayli üzüntü vermişti. Onlar “Bu kadını cezadan afv hususunda Rasûlullah ile kim konuşabilir? Bu hususta kelâm etmeye Rasûlullah'ın sevgilisi olan Usâme'den başka kim cesaret edebilir ki?” dediler. Nihayet Usâme, bu hususta Rasûlullah ile konuştu. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s): “Allah'ın ta'yîn ettiği cezalardan bir ceza hususunda şefaate mi ediyorsun?” buyurdu. Sonra ayağa kalkıp şöyle dedi...”. (Buharî, Hudud, 12) Burada *sultan* kelimesi geçmiyor. Fakat Buharî'nin bab başlığı sebebiyle onu buraya aldım. Başlık şöyle: “hadlerle ilgili bir mesele *sultana* getirildiğinde şefaate kalkışmanın kerahiyeti”. Metinde *sultan* yok, ancak Buharî, Hz. Peygamber'i o makamda görüyor. Döneminde *sultan* kelimesinin siyasî unvan olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Buna uygun olarak Peygamberimizin uygulamasından böyle bir sonuç çıkarıyor. Ancak yine de bu unvan tek bir kişiye mi veriliyor yoksa yönetimin önemli kademelerindeki kişilere de veriliyor mu, açık değildir.

21. Buharî’de yine *sultan* kelimesinin geçmediği ama Hz. Peygamber’in uygulamasından yola çıkılarak yapılan bir bab vardır. Bab şöyledir: “*Sultan* bir velidir”. (Nikâh, 40) Bir başka bab daha: “Ehlini, yakınlarını yâhud başkalarını *sultanın* o hususta izni olmaksızın te’dib eden kimse”. (Muharibîn, 25) Bir diğer bab: “Buluntu eşyayı ilân eden, fakat onu *sultana* teslim etmeyen kimse”. (Lukata, 11) *Sultan* kelimesinin Buharî döneminde yaygınlık kazandığı anlaşılıyor. Ancak ilk babtın *sultanın* siyasî bir unvan olduğu anlaşılıyorsa da diğerlerinden sadece o anlaşılmaz. Herhangi bir yetkili veya otorite kastedilmiş olabilir. Bununla birlikte kavram yine de siyasî içeriklidir.

22. Mevkuf bir hadîs: “Hz. Ömer *sultan* huzurunda olmaksızın yapılan hul'u geçerli kılmıştır”. (Buharî, Talak, 11) Hayseme b. Abdurrahman şöyle naklediyor: “Bişr b. Mervan’a böyle mesele getirildi. Ona cevaz vermedi. Bunun üzerine Abdullah b. Şihab ona ‘Hz. Ömer’e böyle bir mesele getirildi, ona cevaz verdi’ dedi”. (İbn Hacer, *Fethu'l-barî*, X, 498) Burada kullanılan *sultan* kelimesi hâkimi de içine alacak şekilde geniş bir manaya sahip. Dolayısıyla yetki, otorite anlamını ima ediyor. Hz. Ömer söz konusu olunca devlet başkanı kastedildiği açık. Ancak Hz. Ömer devrinde *sultan* kelimesi siyasî içerikli olarak kullanılmamıştır.

23. “Fukaha -dünyaya dalmadıkları müddetçe- resullerden (sonra) emin kimselerdir. ‘Dünyaya dalmaları nasıl olur, ey Allah’ın Resûlü?’ denildi. Buyurdular ki: Sultana itaat etmekle. (Bu durumda) dininizi onlardan koruyun”. Elbanî’ye göre zayıftır. (*Silsiletu'l-ahadis'i-z-zaife*, V, 52) Burada *fukaha* teriminin kullanılması da dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber döneminde henüz sırf fıkıh ilmiyle uğraşan bir topluluk oluşmamıştır. *Sultan* kelimesi de tamamen siyasî içeriklidir. Başta bulunan, tek olan yöneticiyi çağrıştırmaya ağırlıkta olsa bile tüm kademeleriyle birlikte yönetimi ima etmesi de muhtemeldir. Rivayet sanki sonradan ortaya çıkacak ilişkilere dikkat çekiyor gibidir. Bu durumda ravilerin kelimeler konusunda tasarrufta bulunması muhtemel gözüküyor.

Değerlendirme ve sonuç

1. Kur’an’da *sultan* kelimesi soyut manalı kullanılmış olup siyasî bir içerik taşımıyor.

2. Tarihte *sultan* kelimesi Abbasî döneminde kullanılmaya başlanıyor. Ancak Abbasîlerin ilk dönemlerinde *sultan* henüz bir unvan veya lakaba dönüşmemiştir. *Sultan*, halife, emiru'l-mü'minin birlikte kullanılıyor. Bununla birlikte *sultan* kelimesi siyasî bir içerik taşımaya başlıyor. Bir anlamda bu döneme geçiş dönemi diyebiliriz.

3. Abbasî döneminin ortalarından sonra *sultan* kelimesi siyasî bir unvan olarak kullanılıyor.

4. *Sultan* kelimesi ile ilgili iki hususu ayırmak gerekir. Biri *sultanın* siyasî içerikli olarak kullanılması; diğeri ise siyasî unvan olarak kullanılmasıdır. Özellikle Abbasîlerin ilk dönemlerinde siyasî içerikli olarak kullanılması dikkat çekiyor. Bu dönemde *sultan* emiru'l-mü'minin olan yöneticinin, güç ve kuvvetine, otoritesine atıfla ön plana çıkıyor. Aslında bu içerik onu halife kavramının taşıdığı içerikten de ayırıyor.

5. Kur’an’da ve Hz. Peygamber’in hadislerinde yönetimle ilgili şu hususlar ön plana çıkar: Şura, bey'at, adalet, itaat ve isyan. Burada özellikle şunu vurgulamak istiyorum: İtaat ve isyanı birlikte kullandım. Çünkü Hz. Peygamber bir taraftan emire itaati vurgularken aynı ölçüde Allah’a isyanın olduğu yerlerde itaatin olmadığını da beyan ediyor. Hilafet sistemi içerisinde bu hususlar dengeli bir şekilde işler. Hakimiyet ve otoritenin ön plana çıktığı dönemlerde ise itaat kavramı yaygınlık kazanıyor. Yönetici itaate vurgu yapıyor, halktan mutlak itaat bekliyor.

6. Otorite ve itaat anlayışının ön plana çıktığı dönemlerde yönetici meşruiyetini halktan değil, doğrudan Allah’tan alıyor. “Ben Allah’ın *sultanıyım*” vs. demeye başlıyor. Oysa hilafet dönemlerinde yöneticiler böyle söylemiyor. Gerek de duymuyorlar. Dahası “Allah’ın halifesi” örneğinde olduğu gibi bunu hiç de hoş karşılamıyorlar.

7. Hadislere baktığımızda *sultan* kelimesinin şu şekillerde kullanıldığını görüyoruz:

a. Siyasî bir unvan olarak *sultan*: Bazı hadislerde kullanılan *sultan* kelimesi bir unvanı dahası devletin başındaki yetkiliye verilen bir unvanı çağrıştırıyor. Burada “*sultan* bir kişiyi değil, yetkili olan herkesi ihtiva ediyor, yani siyasî otoriteye işaret ediyor” denilebilir. Ama bize göre devlet başkanını işaret ettiği daha bir ağırlık kazanıyor. “*Sultan* yeryüzünde Allah’ın gölgesidir”, “*Ve sultanları* Allah’ın Kitabı ile amel etmeyip Allah’ın indirdiği hükümlerden işlerine geleni seçtikçe..”, “*sultan*, hiç bir velîsi olmayanın

velisidir”, “Kim yeryüzünde Allah’ın *sultanını* küçük görerek hakaret ederse Allah da o kimseyi küçük düşürecek”, “*Sultanın* (kapısına) gelen kimse fitneye düşer” gibi hadislerde *sultan* başka hangi manada olabilir! Burada siyasî pek çok otoriteden ziyade siyasî tek bir kişinin kastedildiği açık gözüküyor.

b. Siyasî içerikli bir kelime olarak *sultan*: Bazı hadislerde kullanılan *sultan* kelimesi ise böyle bir manayı ifade eder gibidir. Özellikle *zi-sultan*, yani *sultan* sahibi ifadesinin geçtiği yerler böyledir. Bu kullanım bir açıdan oldukça önemlidir. Çünkü *sultan* kelimesinin siyasî bir unvan olarak görülmediğini ortaya koyar. Belki de bu kullanıma bakarak *sultan* kelimesinin de *zi-sultan* anlamında olduğunu söylemek mümkündür.

c. Emir ve *sultan* kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülüyor. Bazen bu şek ifade eden “ev” ile nakledilirken bazen doğrudan rivayet ediliyor. Bu önemlidir, çünkü bir anlamda *sultan* derken aslında emir, emiru’l-mü’minin kastediliyor. Bu da *sultan* kelimesinin siyasî bir içeriğe sahip olmakla birlikte henüz bir unvana dönüşmediğini gösterir.

d. Bir hadiste “*sultanın* kapısına gelmek” ifadesi geçiyor. Ancak Suyuti’nin bahsi geçen eserinde bu konuda pek çok hadis zikrediliyor. *Sultanın* kapısına gitmek hiç hoş karşılanmıyor olacak ki, sonraki dönemlerde -özellikle Gazalî tarafından- bunun fihri bile ortaya konuluyor. Şimdi düşünelim: ilk halifeler döneminde böyle bir ifadenin varlığı söz konusu olabilir mi? Dolayısıyla Peygamberimizin bu lafızlarla, yani “*sultanın* kapısına giden” şeklinde bir ifadesinin olduğu düşünülebilir mi? Belki de bu husus üzerinde daha çok düşünmeye ihtiyacımız vardır.

e. Bir de *sultan* kelimesinin Kur’an ile uyumlu olduğu örnekler vardır. “Yeryüzündeki Allah’ın *sultanı* Kur’an ve Nebi’nin sünnetidir” ve “Çünkü kişi borcunu ödeyinceye kadar alacak sahibinin onun üzerinde bir *sultanı* (nüfuzu, yâni edep çerçevesinde alacağını talep etme hakkı) vardır” şeklindeki iki hadiste *sultan* kelimesinin kullanılması böyledir. Hatta ilk hadisin, *sultanı* “yeryüzünde Allah’ın gölgesi” şeklinde gösteren rivayetlerle uyum içinde olmadığını da belirtmemiz gerekir.

8. Hadislerde geçen *sultan* kelimesiyle ilgili olarak sonuç itibariyle şunları söylemek mümkündür:

Bu kadar çok hadisin varlığını göz önünde bulundurarak ya *sultan* kelimesini her geçtiği yerde Kur’an’la uyumlu bir şekilde tercüme edeceğiz ya

da özellikle bazı hadislerde ravilerin tasarrufunun olduğunu kabul edeceğiz. İlk durumu dikkate alırsak bilhassa siyasî içerik taşıyan *sultan* kelimesini, hakimiyet, yetki, otorite şeklinde çevirmemiz mümkündür. Ancak bunu her hadise uygulayabilir miyiz? Mesela yukarıda siyasî unvan şeklinde değerlendirdiğimiz hadislere bunu tatbik edebilir miyiz? “*Sultan*, yani yönetimin Kur’an’a dayalı güç ve otoritesi Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir”, “Siyasî otorite hiçbir velisi olmayanın velisidir”, “Kim yeryüzünde Allah’ın *sultanını*, yani Kur’an’a dayalı otorite ve hakimiyeti küçük görerek hakaret ederse..” diyebilecek miyiz? Böyle diyebilirsek siyasî bir unvan olmadıklarını, dolayısıyla sonraki dönemlerde raviler tarafından kelimeler üzerinde tasarrufta bulunmadığını kabul etmiş oluruz. Bununla birlikte *sultan* kelimesinin siyasî unvan olarak kullanılmasa da siyasî bir içerik kazandığı aşikârdır. Bu durumda ise iki seçenekle karşı karşıyayız:

Ya Peygamberimizin Kur’an’ın soyut içerikli *sultan* kelimesine ayrıca yine soyut anlamda siyasî bir içerik kazandırdığını kabul etmiş olacağız ya da ravilerin zaten dönemlerinde siyasî bir içerik kazanan *sultan* kelimesini emir veya halife yerine eş anlamlı olarak kullandıklarını söyleyeceğiz. Birinci ihtimal bize göre zayıf olsa da gözden ırak tutulmamalıdır. İkinci ihtimal ise daha güçlüdür. Buna göre raviler dönemlerinde yaygınlık kazanan, tamamen de siyasî bir unvan ve lakaba dönüşmeyen *sultan* kelimesini emir ve halife yerine kullanmışlardır. Hadislerin manayla rivayet edildiğini düşünürsek büyük ihtimalle emir vs. gibi kelimelerin yerine maksatlarını daha iyi ifade edebilmek açısından *sultan* kelimesini tercih ederek kullanmışlardır. Bunun en önemli diğer bir delili ise bir rivayette ravinin *sultan* ve emir kelimelerinin kullanılmasında şüphe etmesi; başka rivayetlerde ise emir ve *sultan* kelimelerinin birbirinin yerine geçebilecek şekilde kullanılmasıdır. Şüphesiz bu durum bir illettir, şayet tahlillerimiz isabetli ise ravilerin hadiste tasarrufta bulduklarını gösterir. Dolayısıyla *sultan* kelimesinin geçtiği hadislerden *sultanın* daha sonra kazandığı anlamlara paralel olarak hükümler çıkarmak veya bir inanç inşa etmek doğru olmaz. Bu hadisler uydurulmuş da değildir, çünkü içlerinde makbul olanları, ravileri sika olanları vardır. O zaman bizim vardığımız sonuç onların yalan uydurduklarını değil, rivayette hata ettiklerini gösterir. Şüphesiz sika raviler de hata eder. Bu hatalar ise birer vad’ alameti değil, illettir sadece.